

Bardoly István

AMIKOR KÓS KÁROLY TEMPLOMOT VETT

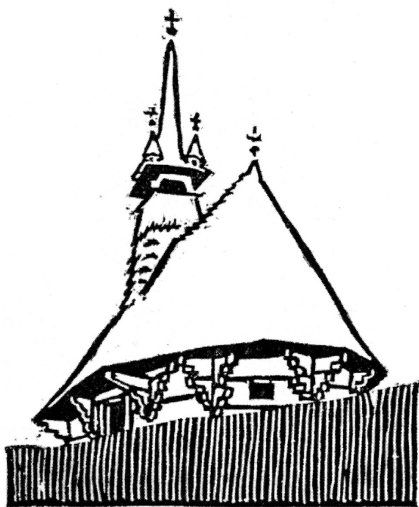
BŐVÍTETT LÁBJEGYZET NÉHÁNY MOB-IRATHOZ¹

„Ő sem tudta, és ki választja széjjel,
mit rakott jobb-, s mit rakott balkezével?”
(Babits Mihály: Jónás könyve)

Szokatlan tartalmú jelentés érkezett 1910. július 18-án a Műemlékek Országos Bizottságához. (Vö.: Melléklet) Küldője Kós Károly építész volt, aki 1908-ban már kapcsolatba került a Műemlékek Országos Bizottságával, amikor a Zrumeczky Dezsővel tervezett óbudai református parókia építéseinél váratlanul napvilágra kerültek a királynői vár maradványai.¹ Kós most arról értesítette a bizottságot, hogy a Kolozs megyei Türe (Turea) falucska görögkatolikus egyháza, új temploma elkészültekor le kívánja bontatni Erdély „egyik legrégebb, legszebb, legtípusosabb” fatemplomát. (1. kép) Kós, hogy elejét vegye a templom lerombolásának 600 Koronáért megvásárolta azt. A lelkész azonban nemrég értesítette, hogy fölöttes egyházi előljárója „nem törődve az egyházközség (a templom tulajdonosa) határozatával”, 800 Koronáért a bukaresti múzeumnak adta el a templomot. Kós ezt az eljárást törvénytelennek tartja, és tiltakozik az ellen, hogy „egy magyarországi erkölcsi testület egy birtokában levő műemléket tudatosan, titokban idegen, minket gyűlölő nemzet kezére játszik. Nyilván abból az okból, hogy ott ez a magyar műemlék a román geniusz alkotásaként szerepeljen. Tehát amikor tudva jogtalanságot, illetőleg éppen sikkasztást követnek el, ugyanakkor azt ellenséges szándékból, nemzetünk iránti gyűlöletből is teszik. Sőt azzal a szándékkal, hogy egykor ez a kezükre játszott emlék hamis tanúságot tessen nemzetünk, népünk művészetére ellen. Mert ez a kalotaszegi több száz esztendősdő fatemplom Bukarestben az oláh geniusz teremtő fantáziáját fogja hirdetni.”²

¹ Havasi Krisztina: Az óbudai királyi, utóbb királynői vár kőemlékei. (Kutatási helyzetkép, 2004.). *Budapest Régiségei*, 40. 2007. 225. és 24., 25. jegyzet. – Ekkor ismerkedett meg Lux Kálmánnal, a MOB építészeivel, akivel évtizedek múlva a kolozsvári Mátyás-ház restaurálásakor ismét közeli munkakapcsolatba került. Kós és a műemlékvédelem kapcsolatáról ld.: Dercsényi Dezső: Kós Károly és a magyar műemlékvédelem. *Műemlékvédelem*, 28. 1984. 208–212.; Eke Zsuzsanna: A kolozsvári Mátyás királyszülőház restaurálástörténete. *Transsylvania Nostra*, 6, 2012, 1. 20–32.; Vincze Zoltán: „Ehhez értek is valamicskét”. Kós Károly és a Műemlékek Romániai Bizottsága. *Korunk*, 24, 2013, 5. 79–89.

² MOB 1910/608. – Kós Károly a türei templomról készült akvarelljei, illetve fametszetei: Anthony Gall: *Kós Károly műhelye*. Budapest, 2002. 107., 145., 351.

1. Kós Károly: A türei görögkatolikus fatemplom, 1920. Repr. *Napkelet*, 1920. 1/3. 139.

Tagadhatatlanul szokatlan tartalmú jelentést küldött Kós Károly, de a MOB számára mégsem meglepőt. Ugyanis 1908-ban a fehérvölgyi (Albak) fatemplomot hasonló körülmények között szállították Bukarestbe. Amikor Téglás István 1908. április 11-én kelt jelentése megérkezett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, „az épület részletei a tordai vasúti állomásnál a vonati kocsik hiánya miatt fennakadtak s ott vesztegelnek”. Koronghi Lippich Elek³ a VKM III/a. osztályának vezetője haladéktalanul kérte Éber László a MOB előadójának sürgős intézkedését. Ő azonnal táviratozott a tordai vasútállomás főnökének, hogy amennyiben a fatemplom darabjait még nem továbbították, azt tartsa vissza, míg holnap megnézi. 1908. április 18-án Csorba

Miklós tordai MÁV állomásfőnök az alábbiakat jelentette: „Express sürgőnyt f. hó 15-én délután megkaptam, azonnal is válaszoltam, de az itteni posta hivatal a válasz fizetetlenül való felvételét megtagadta. Az albáki templom f. hó 6-án beszállított ide, egyik része 8-án, másik pedig 9-én innen elszállított Bucarest rendeletessel. – 15-én már megakadályozni nem lehetett volna az elszállítását, mivel akkor már valószínűleg meg is érkezett a rendeltetési helyére. A templom rozoga, nagyobb részint elkorhadt faragott fenyőgerendákból állott. – Hogy hogy fogják majd ott összeállítani, nem tudom. Máris több gerendája a korhadás miatt szét volt esve. Az elszállítás megakadályozására semmiféle rendeletet nem kaptam.”⁴

Az 1750-ben vagy 1760-ban emelt⁵ türei templom ügyében a MOB elnöke Forster Gyula már másnap, 1910. július 19-én felszólította a lelkészi hivatalt, „hogy bizottságunkat az ügyben haladék nélkül tájékoztatni szíveskedjék, mert a templom bizottságunk, illetőleg a vallás- és közoktatásügyi ministerium engedélye nélkül le nem bontható”; s miután egy héten belül nem érkezett válasz, Kolozsvár megye főispánja intézkedését kérte, aki 1910. augusztus 10-én közölte: hogy „főszolgabíró a templom lebontásának megakadályozásával további rendelkezésig a Türei körjegyzőt bízta meg.” Ennek nyomán Forster 1910. augusztus 10-én feliratban kérte a VKM-et, hogy

³ Koronghi Lippich Elek (1862-1924) művészettörténész, költő. 1899-1912 között a VKM III. Művészeti ügyosztályának vezetője.

⁴ MOB 1908/246., 256., 358.

⁵ Kós Károly: Egy kalotaszegi fatemplomról. *A Ház*, 1, 1908, 2/3. 60-63.(1750); Georghe Focşa: *Muzeul satului din Bucuresti*. Bucuresti, 1967. 15. (1760).

az épületet nyilvánítsa fenntartandó műemlékké, mert „megengedhetetlen, hogy a régi fatemplom külföldi múzeumba kerüljön”, de tudva azt, hogy erre semmi remény, azt is hozzátette: „minthogy azonban előre látható, hogy új templom építése után a régi fatemplom használat és gondozás híján a biztos enyészetnek nézne elébe, azt a javaslatot is van szerencsénk előterjeszteni, hogy a fatemplom a Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya számára megszerzését elvileg kimondani méltóztassék.” Egyidejűleg átiratot intézett apszai Mihályi Viktor görögkatolikus érsekhez lényegében hasonló tartalommal, de nem említve a Nemzeti Múzeumban történő elhelyezés lehetőségét.⁶

A MOB elnökének átiratára Moldovány M. János általános érseki helynök válaszolt 1910. október 5-én. Ebben közölte, hogy a templom „sohasem lett műemlékké nyilvánítva, s így eladása és lebontása nem ütközik a hivatolt törvénybe”, s miután a környéken jó pár hasonló templom található, tehát „ha a Tek. bizottság jónak találja, ezen templomok valamelyikét műemlékké nyilváníthatja és eltekinthet a türei fatemplomtól. De ezen esetben is kérem a Tek. bizottságot, hogy a fatemplom fenntartásáról az állampénztárból gondoskodni szíveskedjék, mert az egyházközségek a fenntartási költségek viselésére képtelenek. Sőt arra is kérem a Tek. bizottságot, hogy a templom udvarának az államkincstár számára való megvásárlásáról is gondoskodni szíveskedjék.”⁷ A MOB a levelet válasz nélkül hagyta, és kitartoan sürgette a Nemzeti Múzeum mielőbbi állásfoglalását. A múzeum VKM-hez benyújtott jelentése azonban csak 1912. július 7-én érkezett meg a MOB-hoz.⁸ A jelentés nem maradt fenn, csak Éber László és Forster Gyula válasza: „Folyó évi július 7-én vettük kézbe a Nemzeti Múzeum igazgatóságának átiratát, melyet az intézet tisztviselőinek jelentéseivel és a templomot ábrázoló fényképekkel döntés végett a Magas Minisztérium elé terjesztve van szerencsénk a következőket előadni.

Nem járulhatunk a Nemzeti Múzeumigazgatóságának sem diplomáciai fejtegetéséhez, sem abbeli aggodalmához, hogy a magyarországi fatemplomnak a hazában megtartása a szomszéd állammal való jó viszonyokat megzavarhatná, és felteheti-e a N. Múzeum igazgatója, hogyha egy régi fatemplomot Romániából Magyarországra akartnak volna hozni, nem keltett volna-e az ott felháborodást és az illető egyházi hatóság ellen méltó támadást? A N. Múzeum igazgatóságának jelentéséből a tényálásra vonatkozólag hiányzik megemlítése annak, hogy magyar ember már 600 koronáért megvette az egyházközségtől a templomot, hogy azt megmentse és az esperes mégis az ő értesítése nélkül 200 koronával drágábban adta a bukaresti múzeumnak. Az sincs megemlítve, hogy egy más község (Vista) szívesen megvásárolta volna a templomot, de ha szegény is és a lelkész szerint nem adhatott volna 600-at, mint mennyiért az egyházközség az eladásba már beleegyezett, inkább lehetett volna Vista községet segíteni, hogy ezen templomhoz legalább magyar egyház jusson. Az sem tűnik ki a jelentésből, hogy a szóban levő fatemplom nem oláh, hanem kalotaszegi magyarok műve. Eloláhosodtak, de még ma is tudnak magyarul s viseletük ma is

⁶ MOB 1910/608., 703.

⁷ MOB 1910/916.

⁸ MOB 1911/842

kalotaszegi magyar. A nép szépérzéke – mondja a N. Múzeum kiküldöttjének jelentése és annak minden megnyilvánulása még ma is magyar, mennyivel magyarabb lehetett a 17. század végén vagy a 18. elején, amikor fatemplomuk épült – mely minden ízében magán hordja a kalotaszegi magyarnak a kezét, merész szerkezetek terén kitűnő jellegét. Tudvalevő, hogy Magyarországból nyerték nagy részben az oláhországi oláhok a műveltséget, de éppen ezért a legkevésbé van arra szükség, hogy a magyaroknak köszönhető emlékekkel akarják bizonyítani az oláhság művelődését s mint a jelen esetben oláh emlékeknek állítsák ki azt amit magyarok készítettek. A bukaresti múzeumban a székely kapu mint oláh kapu van kiállítva és van már kiállítva Szamosújvár környékéről szállított fatemplom is. A M. N. Múzeum kiküldöttje dr. Beluleszko⁹ régebbiről sürgeti a törvényhozás útján való szabályozást és az emlékek külföldre kikerülésének megakadályozását, addig is azonban amíg a törvény meghozatik kormányrendelet kibocsátását hasonló meglepetések megakadályozása végett. A templomnak külföldre kiszállítása újabb veszedelmes precedens lenne és a bukaresti múzeum vezetősége is elkerülhette volna az üggyel járó kellemetlenségeket, ha az adásvétel létrejötte előtt kellő formában tájékozódott volna az iránt, nem ütközik-e az nehézségekbe. Ezek előrebocsátása után semmiképp nem járulhatunk a N. M. igazgatóságának javaslatához, hogy a kalotaszegi magyarok által készített fatemplom, mint oláh templom külföldre, a bukaresti múzeumnak eladassék, hanem azt indítványozzuk, hogy mint a kiküldött N. Múzeumi szakértő dr. Beluleszko is kifejtette, a fatemplom mint műemlék a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályába helyeztessék el s 100 vagy 200 koronával az egyházközségnek több fizetessék hogy a bukaresti múzeumból felvett vételárat visszafizethesse vagy ha a templom a múzeum számára meg nem vásároltatnék, Vista községnek adassék át és neki az általa nem fedezhető vételári többlet engedélyeztessék. Miután az egyházi hatóság az ügy elintézését már ismételten sürgette, a Magas Minisztérium határozatának mielőbbi közlését kérjük.”¹⁰

És itt az ügy megrekedt, annak ellenére, hogy 1913-ban Kós Károly, Zrumeczky Dezső és Pogány Móric építészek beszámoltak a sajtónak a történekről és kijelentették, hogy „meggyőződésük szerint a türei fatemplom nem román műemlék, hanem a kalotaszegi, sőt az erdélyi magyar népművészet egyik, sőt talán legszebb, legeredetibb alkotása.” A tudósítás szerint a VKM még nem mondta ki az utolsó szót.¹¹ A vevő azonban nem nyugodott bele, hogy a minisztérium halogatja az ügy elintézését: a bukaresti múzeum igazgatója Alexandru Tzigara-Samurcas¹² „ragaszkodott a fatemplomhoz, már le is akarta bontatni és elszállíttatni, mire a türei szolgabíró csendőrököt rendelt ki a műemlék őrzésére. A közoktatásügyi minisztériumban közben egyszerűen félretették az aktákat. A román múzeumigazgató azonban

⁹ Beluleszko Sándor (1879–1914): etnográfus. 1903-tól haláláig a Néprajzi Múzeum muzeológusa.

¹⁰ MOB 1912/494.

¹¹ A türei fatemplom. *Budapesti Hírlap*, 1913. július 20. 12.; A türei híres fatemplom. *Tolnai Világlapja*, 1913. augusztus 24. 9.

¹² Alexandru Tzigara-Samurcas (1872–1952) történész, múzeumigazgató.

nem nyugodott bele az ügy illetén elintézésébe és a napokban ismét Budapestre jött, hogy lépéseket tegyen a műemlék megszerzése iránt. Most már nem is elégszik meg azzal, hogy a kifizetett vételárat visszakapja, hanem követeli múzeuma számára a templomot.”¹³

A MOB minden rendelkezésére álló jogi eszközt kimerített: leállította a bontást, javasolta az épület egyedi védelem alá helyezését, illetve megvásárlását egy magyar múzeum részére. A templom védelme, illetve a vásárlás adott esetben elrendelése fölöttese, a VKM jogköre volt. Az érvényben lévő 1881. évi XXXIX. törvény szerint „Műemlék elnevezés alatt értetik a földben vagy a földszinén lévő minden olyan építmény és tartozéka, mely történeti- vagy művészeti emlék becsével bír.” Ennek értelmében a műemlékek két típusa jött létre: egyrészt, amely adott esetben lebontható, másrészt a fenntartandó műemlék. Korszakhatárt a törvény nem állapított meg, csak az 1904-ben kiadott műemléki szabályzat, amely már a 19. század elejében húzta meg a felső határt.¹⁴ A műemlék fenntartásáról a tulajdonosnak kellett gondoskodnia, s ha arra nem volt képes, akkor azt bejelentenie s megvárni a MOB, illetve a VKM döntését: lebonthatja-e, vagy az állam kisajátítja, s ezzel fenntartandóvá nyilvánítja. Ez utóbbira csak kivételes esetben került sor, mert az illetén döntés az államkincstár anyagi kötelezettségvállalását jelentette volna, erre pedig nem volt pénz. Ezért állt elő az a helyzet, hogy 1913-ig 2 vár, egy városfal, egy mauzóleum, 7 millenniumi emlékmű (!), egy koronakápolna, egy templom és egy városi ház volt csak fenntartandó műemlék.¹⁵ Ebben a helyzetben a MOB nem egy esetben kénytelen volt kiadni a bontási engedélyt, vagy hozzájárulni az épület megcsonkítással felérő átalakításához. Ha egyáltalában kikérték az engedélyt, mert az emlékek legnagyobb része a MOB tudta nélkül esett áldozatul a bontócsákánynak, vagy durva beavatkozásnak. A MOB minden erőfeszítése ellenére a védendő épületállomány töredékéről rendelkezett tényszerű ismeretekkel. Nem is szólva arról, hogy a műemléknek tekintendő építmények köré ekkor már kezdtek bevonni a városi házakat, kastélyokat is, de már a fából készült és épült emlékek védelméről is egyre gyakrabban esett szó, igaz szabadtéri múzeumokról még nem.¹⁶

¹³ A türei templom ügye. *Pesti Napló*, 1913. október 16. 16.

¹⁴ Lóvei Pál – Somorjay Sélysette: Főmű és átlag – a műemlékké nyilvánítás elveiről. *Műemlékvédelem*, 47. 2003. 75.

¹⁵ Bardoly István: Gerevich Tibor és a műemlékvédelmi törvény. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez I. *Magyar Műemlékvédelem*, 13. 2006. 25.

¹⁶ A MOB a faemlékek restaurálásával és fenntartásával – Schulcz Ferenc, Rómer Flóris, Henszlmann Imre, Myskovszky Viktor illetén törekvései nyomán –, igazán intenzíven csak 1912-től foglalkozott. Ld. pl.: Myskovszky Viktor: Fa-építészetünk műemlékeiről. *Akadémiai Értesítő*, 6. 1895. 31-35.; Mihalik József: *Régi fa-műemlékeink megmentése*. Budapest, 1916. – A szabadtéri múzeumok kérdéséről csak jóval később: Viski Károly: A magyar Skanzen. *Magyar Szemle*, 11. 1931. 3. No 43. 1931. 231-242. *ism.* B. Zs. [Bátky Zsigmond] *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője*, 23, 1931, 2. 86., Domanovszky György: A szabadtéri múzeum szervezeti és technikai kérdései. *A Néprajzi Múzeum Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára Értesítője*, 32, 1940, 1/2. 165-178.

(Ilyenek ekkor még csak a skandináv országokban léteztek, helyi sajátosságaik okán.) Nem fogadta tehát értetlenül a MOB 1908-ban az altbaki templom kapcsán Koronghi Lippich Elemér figyelmeztetését: „Egyáltalán rengeteg mulasztásban vagyunk a népi műemlékek megóvása tekintetében. E műemlékek pedig ránk nézve a lehető legfontosabbak, mert bennök a néplélek nyilatkozik meg. Barátok és idegen építők architektúrája, legyen bár a legremekebb, a saját magunk megismerése szempontjából nem oly becses, mint népünk teremtő és asszimiláló ösztöneinek a megnyilvánulása: a népi architektúra. Felső Magyarországon, Erdélyben egyre pusztulnak és pedig nyomtalanul pusztulnak el legszebb emlékeink, azok a kis paraszt templomok, melyek több tanulságot hordtak magukban, mint a Kassai dóm. Kalotaszeg falusi magyar gotikáját kár pusztulásnak engednünk. Egyszerrel ezzel az ügygel sürgősen kellene foglalkozni. Ebben az ügyben nagy szerepet kell adni a szónak is, a magyar léleknek is, – mert a tudálékosság léptei alatt kiszárad a fű. A léleknek mindent átfogó szeretete nélkül még a műemlékeink között is eltévedünk s százezreket fordítunk a pusztításra, holott félannyival talán örökbecsű emlékeket menthettünk volna meg a jövőnek.”¹⁷ A 19. század vége – 20. század eleje a népművészet felfedezésének korszaka, aminek egyik hazai élharcosa pont Kós Károly volt. Ennek nyomán az az érdekes helyzet állt elő, hogy a magyar néprajzi kutatás sokkal erőteljesebben foglalkozott a nemzetiségek faépítészetével, mint a magyar emlékekkel.¹⁸

¹⁷ MOB 1908/246. – egy érdekes példa erre az 1747-ben fából épült náznánfalvi (Nazna) zsinagóga ügye. Dimándstein Samu 1918 áprilisában fordult a MOB-hoz „bemutatandó okmányok szerint arról van tudomásom, hogy a templom Erdély legrégebb fából készült zsinagógája s amely lényeges változás nélkül ez idő szerint is fennáll úgy amint azt őseink felépítették, mert hisz vallásunk is tiltja templomunk megkisebbitését. A zsinagógát mindenáron fenn akarjuk tartani, már régiségénél fogva is, de tekintve azt, hogy egyházközségünkhöz 8 család tartozik ez idő szerint, s így annak jókarba helyezését csakis oly áldozattal lennének képesek, melyet legjobb akaratunk mellett sem vagyunk képesek felépíteni.” A MOB nevében Éber László válaszolt: „bizottságunk a kétségtelenül érdekes emlék fenntartását a rendelkezésünkre álló eszközökkel támogatni hajlandó. Alkalmas időben meg fogjuk vizsgáltatni az épületet és az annak illő karba helyezése iránt szükséges munkálatokat meg fogjuk állapítani, minthogy azonban a jelenlegi körülmények között tatarozási munkák foganatosítása túlzott költségeket igényel és nagy nehézséggel is jár, szíveskedjék Tekintetes Uraságod ottani megbízható iparossal egyelőre a feltétlenül és sürgősen szükséges javításokról előirányzatot készíttetni és bizottságunknak bemutatni. Köszönettel vennők, ha ez alkalomból bizottságunkat Erdélyben levő hasonló zsinagógákról tájékoztatni szíveskednék.” MOB 1918/319. – Löwy Ferenc: Erdély legrégebb zsidó temploma. *Múlt és Jövő*, 4. 1911. 144-147.; Balázs György: A náznánfalvi faszinagóga. I. *Libanon*, 7, 1942, 1. 21-23.: „Sajnálatos, hogy a magyarországi zsidó műemlékek védelmének és megóvásának hiánya miatt a náznánfalvi templom, egyetlen efajta művészeti emlékünkn elpusztult.”; *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Szerk. Randolph L. Braham. Budapest, 2007. II.: 741-742. – képe: Ernst Cohn-Wiener: *Die jüdische Kunst*. Berlin, 1929. 147. kép; a zsinagóga egyes faragott részletei a Zsidó Múzeumban találhatóak.

¹⁸ Balogh Ilona: *Magyar fatornyok*. Budapest, 1935. 6., 7.

Kós Károlynak a jelentésében írt indulatos kifakadását sem elkendőzni, sem túlértékelni nem szabad. Tisztában volt ő avval, hogy ez a kis falusi templom a maga egyszerűségében is különböző, de szétválaszthatatlanul egybeolvadó emberi, hitbéli, népi sajátosságok harmonikus egysége. Amikor először írt a templomról, így fogalmazott: „A szentély falairól merev, püspöki ruhás, bajszos-szakállas szentek néznek le hideg, mozdulatlan szemekkel, vékony összeszorított ajkukkal. Aureolás fejük mellett szép fekete cirill betűk magyarázzák, hogy kik is ezek a régen meghalt görög szentek. Egy komor, titokzatos, nekünk idegen hangulat. Ez nem a mi nyílt magyar népünk istentiszteletére épült hajlék. Itt benn, a félhomályban a régi Bizánc levegője leng. De ami e fölél borul, ami ezt magába foglalja, az már más művészet, más hangulat szülötte, ez már mind, de mind a mienk.”¹⁹

Kós jól ismerte, és jól látta nemcsak a görögkatolikus román egyház által támogatott aktív és céltudatos román politika, de a magyar kormányok léha és felelőtlen erdélyi politikájának súlyos következményeit is. A mély gyökerű, elmérgesedett politikai ellentétek azonban ekkor már rég átcaptak a kultúra területére is, a közös múlt emlékeinek egyoldalú kisajátításába, azt hangsúlyozva, ami szétválaszt.²⁰ Még a jogos indulatok – mint Kós Károlyé – is politikai felhangot kaptak.

A MOB és a VKM tehát egy olyan ügygel bajlódott, amelyhez a törvényi és a szemléleti feltételek (ekkor még) egyaránt hiányoztak. Ebben az esetben is igazolódott az, amit Forster Gyula már 1906-ban megállapított: hogy a törvény csak „az államnak a fenntartásra vonatkozó jó szándékát fejezi ki”, de eszközöket nem rendel mellé.²¹ Azt, hogy a törvény elégtelen a MOB vezetői pontosan tudták, nem véletlen folyt a küzdelem az új, korszerű műemléki törvényért –1949-ig, lett új törvény is, igaz, nem olyan korszerű, ahogy Gerevich Tibor képzelte, viszont a hivatalt felszámolták.

A VKM tehát hallgatott és húzta az időt: a lebontást nem akarta engedélyezni, mert abból országos botrány kerekedett volna, de megtagadni csak akkor állt volna módjában, ha gondoskodik kisajátításáról. Erre nem voltak meg az eszközei, de a szándéka sem, mert olyan példával szolgált volna a múzeumba helyezéssel, amelyet inkább el akart kerülni. A halogatás ugyan célt ért, de a templom a VKM engedélye nélkül, magasabb erők beavatkozása révén nemcsak országot, de utóbb helyet is változtatott. Igaz, hiányos héjazattal, megroggyanva, de 1926-ban még a helyén állt.²² Majd Bukarestbe került az 1936-ban létrehozott szabadtéri múzeumba: „a Herästräu

¹⁹ Kós Károly: Egy kalotaszegi fatemplomról. *A Ház*, 1, 1908, 2/3. 62.

²⁰ A kisajátító törekvések majd a két világháború között, elsősorban Coriolan Petranu (1893–1945) munkássága révén kapnak erős hangsúlyt. Ld.: Balogh I. 1936. i. m. 6–14.; Domanovszky György: *Magyarország egyházi faépítészete. Bereg megye*. Budapest, 1936.; Domanovszky György: *Bereg megyei fejfák. A Néprajzi Múzeum Értesítője*, 28, 1936, 1/4. 91–98.; Balogh Ilona: *Az erdélyi fatemplomok kutatásának mai állása. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve, 1944. Magyarok és románok*. Szerk. Deér József. Budapest, 1944. II.: 491–529. – évtizedekkel később: Tóth Sándor: *Egy elfelejtett bihari faajtóóról. Építés-Építészettudomány*, 10. 1980. 439–453.

²¹ Bardoly 2006. i. m. 7.

²² Készítés ideje: 1926. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság Fotóarchívuma, ltsz.: KJNT 1132.

tó partján épült fel, a parkosított Kisselef út felőli bejárattal, ahonnét két széles út tárja fel a skanzen parkját. (2. kép) Az egyik út tengelyében a három tornyú dragomvesti templom, tőle jobbra a székely négy fiatornyos templomok által megihletett román tureai (v. Türe) templom, áll.”²³ Felállításában a román szakembereket Kós Károly is segítette.²⁴

Hogy az „igazságtalan, hazafiatlan dolgot megakadályozzam”

*Kós Károly jelentése, 1910. július 28.*²⁵

Tekintetes

Műemlékek Országos Bizottságának

Budapesten

Alulírott bátorkodom a Műemlékek Országos Bizottságának figyelmét egy esetre felhívni, mely tudtommal éppen a Műemlékek Országos Bizottságának hatáskörébe vág: arról van szó, hogy egy magyar műemléket jogtalanul és anélkül, hogy arról az illetékes hatóságot (jelen esetben a M.O.B.) értesítették volna.

Az eset a következő:

Kolozs-vármegye Türe községében (Kalotaszeg) van a gör. katolikus egyháznak egy fatemploma. Tudtommal az egyik legrégebb, legszebb, legtipikusabb fatemploma Erdélynek (Mellékelten küldöm a „Ház” cz. építészeti folyóirat azon számát, mely e templom képeit és rövid méltatását közölte.)

Most két esztendeje elhatározta az egyházközség, hogy új kőtemplomot épít, a régi fatemplomot pedig lebontja és anyagát (falai tölgyfából készültek és ma is épek) az új templomnál felhasználja. Alulírott akkor azt az ajánlatot tettem az egyháznak, hogy ne rombolják el ezt a tipikusan szép templomot, inkább hajlandó vagyok azt az anyagbecsértékében megvásárolni. E szándékomban tisztán az a cél vezérelt, hogy ezt a műemléket megmentssem.

Az egyházzal megalkudtam úgy, hogy a templomot részemre 600 Korona vételárban átengedték. (Mellékelten küldöm az egyház lelkészének, Ramonczay János 2 drb. levelét, melyben az alkuról és vásárról szó van.)

²³ Tóth János: A magyar skanzen és a Göcseji Szabadtéri Múzeum. *A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve 1950–1960.* Szerk. Szentmihályi Imre. Zalaegerszeg, 1960. 294.

²⁴ „Ehhez kedves emlék fűz. Amikor az első világháború előtt a türei románok felépítették téglatemplomukat, a rozott régi fatemplomot el akarták árverezni tűzifának. Mondtam a papnak, jó emberemnek, hogy ne árverezzék el, mert én megveszem, becsű szerint kifizetem, s elviszem a házam mellé Sztánára. A vásárt meg is kötöttük. De aztán jött a háború. Végül is a templom a bukaresti Falumúzeumba került. Restaurálásakor elkérték az én rajzaimat, s felhasználták a tanácsaimat.” *„A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni.” Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal.* Bukarest, 1978. 88.

²⁵ MOB 1910/608.

2. A türői görög katolikus fatemplom a bukaresti Dimitrie Gusti Nemzeti Falumúzeumban, 1970 körül

Tehát amikor tudva jogtalanságot, illetőleg éppen sikkasztást követnek el, ugyanakkor azt ellenséges szándékból, nemzetünk iránti gyűlöletből is teszik. Sőt azzal a szándékkal, hogy egykor ez a kezükre játszott emlék hamis tanúságot tessen nemzetünk, népünk művésze ellen.

Mert ez a kalotaszegi több száz esztendő óta fatemplom Bukarestben az oláh géniusz teremtő fantáziáját fogja hirdetni.

Kötelességemnek tartottam ezt az esetet a Műemlékek Országos Bizottságának bejelenteni, mert tudtommal ez tilos cselekedet.

Kérem, hogy a jelentésemet tudomásul venni méltóztassanak és kérem gyors intézkedésüket, mert a fatemplom elhurcolása csak napok kérdése immár, mivel az új kőtemplom teljesen elkészült már.

Amennyiben azonban ez a kérdés a Műemlékek Országos Bizottságának nem tartozna hatáskörébe, úgy kérem ez írásomat, mellékleteimmel együtt költségemen visszaküldeni. Kérem még, hogy ez utóbbi esetben esetlegesen tudósítani méltóztassanak, hová fordulhatnék, hogy ezt az igazságtalan, hazafiatlan dolgot megakadályozzam és nemzetünknek ezt a művészeti dokumentumát nemzetünk részére megmenthessem.

Igaz tisztelettel
Bpest 910. július hó 18.
Bpest. IX. Gyáli út 18 szám.

Kós Károly okl. építész

Eddig a dolog rendben volna. Most azonban egyszerre tudtomra adta a lelkész úr, hogy az egyházközség ugyan nekem adta el a templomot, de az esperes nem törődve az egyházközség (a templom tulajdonosa) határozatával, sem őket, mint eladót, sem engem, mint vevőt nem értesítve semmiről, eladta a templomot 800 Koronáért a bukaresti (Románia) néprajzi (vagy nemzeti) múzeumnak.

Ez volna röviden az eset.

Kötelességemnek tartottam azt a Műemlékek Országos Bizottságának tudomására hozni.

Egy magyarországi erkölcsi testület egy birtokában levő műemléket tudatosan, titokban idegen, minket gyűlölő nemzet kezére játszik. Nyilván abból az okból, hogy ott ez a magyar műemlék a román géniusz alkotásaként szerepeljen.